

ÎNȚEPRINDEREA ÎN DREPTUL CONCURENȚEI. O PERSPECTIVĂ EUROPEANĂ ȘI DE DREPT COMPARAT

Diana UNGUREANU,
doctor în drept,
formator la Institutul Național al
Magistraturii din București¹

Sumar

Dreptul european al concurenței vizează activitățile întreprinderilor. Deși tratatul nu definește noțiunea de întreprindere, Curtea de Justiție a Uniunii Europene s-a pronunțat în mod repetat, în sensul că trebuie să fie calificată drept întreprindere orice entitate în care exercită o activitate economică, independent de forma sa juridică și de modul său de finanțare. Reprezintă o activitate economică orice activitate care constă în a oferi bunuri sau servicii pe o anumită piață.

Potrivit jurisprudenței Curții, nu prezintă un caracter economic, care să justifice aplicarea normelor privind concurența din tratat, activitățile legate de exercitare a prerogativelor de autoritate publică.

Cuvinte-cheie: concurență, înțelegeri anticoncurențiale, întreprindere, teoria unității economice, principiul continuității economice

Summary

European competition law refers to the activities of undertakings. Although the Treaty does not define the concept of an undertaking, the European Court of Justice has consistently held that any entity engaged in an economic activity, irrespective of its legal form and the way in which it is financed, must be categorised as an undertaking. Any activity consisting in offering goods or services on a given market is an economic activity.

According to the case law of the Court of Justice, activities which fall within the exercise of public powers are not of an economic nature justifying the application of the Treaty rules of competition.

Key-words: competition, anticompetitive agreements, undertaking, the theory of economic unity, the principle of economic continuity

1. Considerații generale cu privire la noțiunea de întreprindere

Deși controversată în multe alte ramuri de drept², noțiunea de întreprindere este esențială în dreptul concurenței.

Art. 3 alin. (2)-(3) C. Civ. românesc³ definește profesionistul ca fiind cel ce exploatează o întreprindere, exploatarea întreprinderii fiind exercițiul sistematic al oricărui tip de activitate ce constă în producerea, administrarea ori înstrăinarea de bunuri sau prestarea de servicii, cu sau fără scop „lucrative”.

Această definiție nu slujește decât în mică măsură scopului aplicării regulilor de concurență.

Definirea domeniului art.5 din Legea română a concurenței nr.21/1996⁴ și a art. 101 TFUE, care reglementează ambele înțelegerile anticoncurențiale, presupune printre elementele sale existența acordului, deciziei sau practicii concertate **între două sau mai multe întreprinderi.**

În mod similar, Legea concurenței din Republica Moldova nr. 183/2012⁵ prevede în art.2, reglementând sfera de aplicare a legii, că aceasta se aplică „faptelor acțiuni de concurență neloială, care sînt săvîrșite de:

a) întreprinderi înregistrate în Republica Moldova sau în alte state, precum și de persoane fizice;

b) autorități ale administrației publice centrale sau locale, în măsura în care acestea, prin deciziile emise sau prin actele adoptate, intervin pe piață, influențînd direct sau indirect concurența, cu excepția situațiilor cînd asemenea măsuri sînt luate în aplicarea altor legi sau pentru apărarea unui interes public major.”

Sub incidența Legii concurenței din Republica Moldova nr.183/2012 cad și persoanele asimilate autorităților publice care exercită atribuții de putere publică sau utilizează domeniul public, fiind

² A se vedea Gh. Piperea, Profesionistul și întreprinderea sa, *Curierul Judiciar* nr. 1/2012; Gh. Piperea, *Drept comercial. Întreprinderea*, Ed. C.H. Beck, 2011; P. Didier, “Une définition de l’entreprise”, în *Le droit privé français à la fin du XXème siècle, Etudes offertes à P. Catala*, Paris, Litec, 2001, p. 849.

³ Legea nr.287/2009, M.Of. 505/15.07.2011.

⁴ Publicată în M.OF. nr. 88 din 30 aprilie 1996, republicată în baza Legii nr. 538/2004, modificată prin Ordonanța de Urgență a Guvernului nr. 75/2010 și prin Legea nr. 149/2011.

⁵ Publicat : 14.09.2012 în Monitorul Oficial Nr. 193-197 art Nr : 667 Data intrării în vigoare : 14.09.2012, modificată prin LP174 din 12.07.13, MO167-172/02.08.13 art. 536.

¹ Autoarea este judecător, lector univ.dr. la Universitatea Creștină Dimitrie Cantemir și formator la Institutul Național al Magistraturii din București.

împuternicite prin lege să presteze un serviciu de interes public. De asemenea, întreprinderile cărora li s-a atribuit sarcina de a gestiona serviciile de interes economic general și întreprinderile care prezintă caracter de monopol fiscal se supun prevederilor Legii concurenței și, în special, regulilor de concurență în măsura în care aplicarea acestor prevederi nu împiedică, în drept sau în fapt, îndeplinirea misiunii speciale care le-a fost încredințată.

De esența art.5 din Legea concurenței din Republica Moldova nr.183/2012, identic în redactare cu art.5 din Legea română nr.21/1996, precum și a art.101 TFUE (spre deosebire de abuzul de poziție dominantă reglementat de art.10 din Legea concurenței din Republica Moldova nr.183/2012 și art.6 din Legea română nr. 21/1996, și art.102 TFUE) este existența a minimum doi agenți economici. Astfel, art.5 din Legea nr.183/2012, respectiv din Legea 21/1996 și art.101 TFUE⁶, sancționează comportamentul concertat, consensual consimțit, a două sau mai multe întreprinderi, manifestat prin înțelegeri, decizii ale asociațiilor de întreprinderi sau practici concertate, în timp ce art.10 din Legea nr.183/2012, respectiv art.6 din Legea 21/1996 și art.102 TFUE, este consacrat comportamentului unilateral al unei întreprinderi aflate în poziție dominantă.

Prin urmare, definirea noțiunii de întreprindere este la fel de importantă și în analiza art.10 din Legea nr.183/2012, respectiv art.6 din Legea 21/1996 și a art.102 TFUE, pentru a stabili care este întreprinderea la care se raportează poziția dominantă. Probleme similare pot apărea și atunci când este în discuție controlul concentrărilor economice.

Mai mult, conceptul de întreprindere dobândește semnificații deosebite atunci când este vorba despre aplicarea regulilor de concurență și de ajutoare de stat.

Suntem, prin urmare, în prezența unei noțiuni funcționale⁷ care servește unei finalități precise: fie de a stabili domeniul de aplicare al unei reguli, fie de a califica un anumit comportament pe piață, fie de a stabili persoana/entitatea responsabilă pentru aceasta.

Noțiunea de întreprindere este însă înțeleasă într-o accepțiune autonomă în contextul dreptului european al concurenței. Curtea de Justiție a Uniunii Europene⁸ a reținut o definiție extinsă a noțiunii, care nu este definită în Tratat, dar care

a fost dezvoltată într-o jurisprudență bogată și consecventă.

Această definiție pleacă fie de la obiectul întreprinderii - desfășurarea unei activități economice, fie de la structura sa - o unitate cu autonomie de decizie.⁹

2. Irelevanța formei juridice pentru noțiunea de întreprindere

Forma juridică este prea puțin relevantă pentru noțiunea de întreprindere. Astfel, noțiunea de întreprindere cuprinde nu numai **societățile comerciale, ci și comercianții persoane fizice**.¹⁰

În mod similar, Legea concurenței din Republica Moldova nr.183/2012¹¹ prevede în art.2, reglementând sfera de aplicare a legii, că aceasta se aplică întreprinderilor înregistrate în Republica Moldova sau în alte state, precum și persoanelor fizice. În cauza C-35/96, Comisia contra Italia¹², guvernul italian a susținut, pentru a contracara argumentul Comisiei, că tarifele instituite de agenții vamali nu intră sub incidența art.85 din Tratat¹³ (actualmente art.101 TFUE), că aceștia sunt, ca și avocații, experții sau interpreții, o profesiune liberală, astfel încât nu constituie o întreprindere în sensul art.85, deoarece serviciile pe care le furnizează sunt de natură intelectuală, iar practicarea profesiei lor impune autorizarea și stricta respectare a anumitor condiții. Mai mult, a susținut guvernul italian, Tratatul face o distincție între lucrătorii independenți și întreprinderi, astfel încât nu orice activitate desfășurată ca angajat propriu este în mod necesar desfășurată în regim de întreprindere. În plus, lipsește factorul organizațional indispensabil, așa-numita combinație a resurselor umane, materiale și nemateriale afectate cu caracter permanent urmării unui scop economic.¹⁴

⁶ Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene, J.Of. C83/47 din 30.03.2010.

⁷ L. Idot, The concept of undertaking in competition law, E-concurrence, no.1/2004.

⁸ în continuare CJUE.

⁹ N. Charbit, Le droit de la concurrence et le secteur public, Paris, L'Harmattan, 2002, p. 17.

¹⁰ Decizia Comisiei 79/86/EEC, Vaessen/Morris, 10 ianuarie 1979, J. Of. Nr. L19/1979.

¹¹ Publicat : 14.09.2012 în Monitorul Oficial Nr. 193-197 art Nr : 667 Data intrării in vigoare : 14.09.2012, modificată prin LP174 din 12.07.13, MO167-172/02.08.13 art.536.

¹² CJCE, hotărârea din 18.06.1998, cauza C-35/96, Comisia contra Italia, 1998 I-03851.

¹³ Treaty establishing a European Community, J.Of.C224, vol.35, din 31.08.1992.

¹⁴ Poillot-Peruzzetto, Sylvaine: Droit européen des affaires, Revue trimestrielle de droit commercial et de droit économique 1998 p.984-986.

Curtea a reținut, reamintind jurisprudența consacrată¹⁵, că noțiunea de întreprindere circumscrisă **orice entitate implicată în activități economice, indiferent de statutul juridic al acestei entități și de modul în care este finanțată și că orice activitate constând în oferirea de bunuri și servicii pe o anumită piață este o activitate economică.**¹⁶ Acești agenți oferă, contra cost, servicii constând în îndeplinirea formalităților vamale, cu privire în special la importul, exportul și tranzitul bunurilor, ca și alte servicii complementare, cum ar fi servicii în domeniul monetar, comercial și fiscal. Mai mult, ei își asumă riscurile financiare implicate de exercitarea unei astfel de activități.¹⁷ Dacă există o diferență între ceea ce s-a expedit și ceea ce s-a primit, agentul vamal este ținut să suporte deficitul el însuși. În aceste condiții, faptul că serviciile pe care le furnizează sunt de natură intelectuală și necesită o autorizație, precum și faptul că activitatea poate fi desfășurată în lipsa unei combinații a resurselor umane, materiale și nemateriale afectate cu caracter permanent urmării unui scop economic nu este de natură să le excludă din sfera de aplicare a art.85 și 86 din Tratat.¹⁸

Decizia Comisiei Europene nr. 96/438/EC FENEX este reprezentativă pentru conceptul de „**asociație de întreprinderi.**” Indiferent de denumirea pe care FENEX a purtat-o (fедераție, apoi asociație), Comisia a considerat că aceasta este o „**asociație de întreprinderi**”, în sensul art.85 din Tratat, întrucât obiectul său era acela de a reprezenta interesele comune ale membrilor săi.

3. Implicarea entității în activități economice. Interpretarea extensivă a noțiunii de „implicare în activități economice”

În interpretarea constantă a Curții de Justiție a Uniunii Europene, noțiunea de întreprindere nu poate fi limitată la o singură entitate legală. Singura condiție este **implicarea entității respective în activități economice.**¹⁹

Prin urmare, limita noțiunii de întreprindere o reprezintă „activitatea *non-economică*”. Interpretarea extensivă a noțiunii de întreprindere a condus către o interpretare din ce în ce mai largă a acestei noțiuni de „implicare în activități economice”.

Neexistând o definiție a noțiunii de „activitate economică”, aceasta a fost dezvoltată în jurisprudență printr-un raționament „per a contrario”, fiind definite anumite categorii de activități care sunt excluse din sfera noțiunii de „activitate economică”, rămânând ca aceasta să fie definită prin excluderea din domeniul său a ceea ce este „activitatea *non-economică*”.

Astfel, în cauza C- 41/90, **Hofner și Elser contra Macrotron**²⁰, pârâțul în procedura principală și Guvernul german au invocat faptul că activitatea unei agenții de plasare a forței de muncă (*Bundesanstalt*) nu face obiectul regulilor de concurență, dacă această activitate este desfășurată de o întreprindere publică.²¹ Guvernul german a argumentat că o astfel de agenție publică nu poate fi calificată drept o întreprindere în sensul fostului art.86 din Tratat (actualul art.102 TFUE), de vreme ce serviciile sale sunt prestate gratuit. În opinia sa, faptul că aceste servicii sunt finanțate de contribuțiile angajaților și angajatorilor nu însemna că acestea nu sunt gratuite, de vreme ce aceste contribuții erau generale și nu aveau nicio legătură cu serviciul prestat.²² Pentru a stabili dacă o agenție publică de plasare a forței de muncă (ca *Bundesanstalt*) poate fi considerată o întreprindere în sensul fostelor art.85 și art.86 din Tratat (actualele art.101, art.102 TFUE), Curtea a statuat că în dreptul concurenței, în primul rând, noțiunea de întreprindere circumscrisă **orice entitate implicată în activități economice**, indiferent de statutul juridic al acestei entități și de modul în care este finanțată și, în al doilea rând, **plasarea forței de muncă este o activitate economică.**²³ În opinia Curții, faptul că plasarea forței de muncă este de regulă încredințată agențiilor publice nu poate afecta natura economică a unei astfel de activități. Plasarea forței de muncă nu a fost întotdeauna și nu este, în mod necesar, făcută de

¹⁵ Cauza C-41/90 Höfner și Elser [1991] ECR I-1979, par. 21; Cauza C-244/94 Fédération Française des Sociétés d'Assurances și alții contra Ministère de l'Agriculture et de la Pêche [1995] ECR I-4013, par. 14; și cauza C-55/96 Job Centre [1997] ECR I-7119, par. 21.

¹⁶ Cauza 118/85 Comisia contra Italia [1987] ECR 2599, par. 7.

¹⁷ Cauzele reunite 40/73 - 48/73, 50/73, 54/73 - 56/73, 111/73, 113/73 și 114/73 Suiker Unie și alții contra Comisia [1975] ECR 1663, par. 541.

¹⁸ Neergaard, Ulla B.: State Action and European Competition Rules: A New Path?, Maastricht Journal of European and Comparative Law 1999 p.380-396.

¹⁹ CJCE, Hotărârea din 23.04.1991, cauza C-41/90, Hofner și Elser contra Macrotron, (1991) ECR I - 1979.

²⁰ CJCE, Hotărârea din 23.04.1991, cauza C-41/90, Hofner și Elser contra Macrotron.

²¹ Pentru un rezumat al cauzei a se vedea Hermitte, Marie-Angèle: Chronique de jurisprudence de la Cour de justice des Communautés européennes. Concurrence, Journal du droit international 1992, p.467-470.

²² Lasok, K.P.E.: When is an Undertaking not an Undertaking?, European Competition Law Review 2004 p.383-385.

²³ Taylor, Simon M.: Article 90 and Telecommunications Monopolies, European Competition Law Review 1994, p.322-334 și Shaw, Josephine: Captains of Industry, the Labour Market and the Competition Rules, European Law Review 1991, p.501-506.

către entități publice. Aceste considerente se aplică în special recrutărilor de personal executiv. Curtea a concluzionat că o astfel de agenție de plasare a forței de muncă poate fi calificată ca fiind o întreprindere în scopul aplicării regulilor europene de concurență.

Au fost însă excluse din sfera noțiunii de „activitate economică” activitățile îndeplinind strict o funcție socială sau cele îndeplinite în exercitarea prerogativelor de putere publică.

**a) Noțiunea de „activitate non-economică”.
Funcții exclusiv sociale**

În cauzele reunite C-159 și 160/91, Poucet și Pistre contra Cancava²⁴, Curtea a analizat dacă noțiunea de întreprindere, în sensul articolelor 85 și 86 din tratat, include **organisme responsabile cu gestiunea sistemelor de securitate socială**, precum cele menționate de instanța națională.

În acest sens, Curtea a reamintit că, din jurisprudența constantă a Curții²⁵, reiese că, în contextul dreptului concurenței, noțiunea de întreprindere include orice entitate care desfășoară o activitate economică, independent de statutul juridic al respectivei entități și de modul de finanțare al acesteia.

Însă, fondurile de sănătate sau organismele care sunt implicate în gestiunea sistemului public de securitate socială îndeplinesc o funcție exclusiv socială. De fapt, această activitate se întemeiază pe principiul solidarității naționale și este lipsită de orice scop lucrativ. Prestațiile efectuate sunt prestații legale și independente de suma cotizațiilor. Prin urmare, această activitate nu este una economică și, astfel, organismele responsabile nu sunt întreprinderi în sensul articolului 85 și 86 din tratat.

**b) Noțiunea de „activitate non-economică”.
Exercitarea prerogativelor de putere publică**
Potrivit jurisprudenței Curții, nu prezintă un caracter economic, care să justifice aplicarea normelor privind concurența din tratat, activitățile legate de exercitarea prerogativelor de autoritate publică.²⁶

În Hotărârea SAT Fluggesellschaft²⁷, Curtea, fără a se pronunța în mod special cu privire la activitatea de asistență în favoarea administrațiilor naționale exercitată de Eurocontrol, a considerat că, luate în ansamblu, activitățile Eurocontrol, prin natura lor, prin obiectul acestora și prin normele pe care trebuie să le respecte, au legătură cu exercitarea de prerogative privind controlul și poliția spațiului aerian, care sunt, în mod specific, prerogative de autoritate publică și nu prezintă caracter economic. În consecință, Curtea a statuat că articolele 86 și 90 din tratat²⁸ trebuie interpretate în sensul că o organizație internațională precum **Eurocontrol** nu reprezintă o întreprindere în sensul acestor articole.

Ulterior, în cauza C-113/07 P, **Selex Sistemi Integrati/Comisia Concurență**²⁹, CJUE a stabilit că Tribunalul a săvârșit o eroare de drept, calificând activitatea **Eurocontrol** de asistență în favoarea administrațiilor naționale drept activitate economică și considerând că, în exercitarea respectivei activități, **Eurocontrol** era întreprindere în sensul articolului 82 CE.³⁰ În acest sens, Curtea a reținut că, din Convenția pentru siguranța navigației aeriene rezultă că această activitate de asistență reprezintă unul dintre instrumentele de cooperare încredințate **Eurocontrol** de convenția respectivă și participă în mod direct la realizarea obiectivului de armonizare și de integrare tehnice în domeniul traficului aerian, care este urmărit pentru a contribui la menținerea și la ameliorarea securității navigației aeriene.³¹ Luând, printre altele, forma unei asistențe oferite administrațiilor naționale cu ocazia implementării unor proceduri de cerere de ofertă pentru achiziționarea de echipamente și de sisteme de management al traficului aerian, respectiva activitate urmărește integrarea în caietele de sarcini referitoare la aceste proceduri a normelor și a specificațiilor tehnice comune elaborate și adoptate de **Eurocontrol** în vederea realizării unui sistem european armonizat de gestiune a circulației aeriene. Astfel, aceasta este strâns legată de misiunea

²⁴ CJCE, hotărârea din 17.02.1993, cauzele conexe C-159/91 și C-160/91 Christian Poucet împotriva Assurances Générales de France (AGF) și Caisse Mutuelle Régionale du Languedoc-Roussillon (Camulrac), și Daniel Pistre împotriva Caisse Autonome Nationale de Compensation de l'Assurance Vieillesse des Artisans (Cancava), 1993 I-00637.

²⁵ În special, Hotărârea din 23 aprilie 1991, Hoefner și Elser, cauza C-41/90, Rec. p. I-1979, considerentul 21.

²⁶ A se vedea în acest sens Hotărârea din 11 iulie 1985, Comisia/Germania, 107/84, Rec., p. 2655, punctele 14 și 15, Hotărârea Curții din 19 ianuarie 1994, SAT Fluggesellschaft (C364/92, Rec., p. I43), punctul 30, precum și Hotărârea din 1 iulie 2008, MOTOE, C49/07, punctul 24.

²⁷ CEJ, Hotărârea Curții din 19 ianuarie 1994, SAT Fluggesellschaft (C364/92, Rec., p. I43), punctul 30.

²⁸ Devenite articolele 82 CE și 86 CE și ulterior art.102 și art.106 TFUE

²⁹ Svetlicinii, Alexandr: Back to the Basics: Concepts of Undertaking and Economic Activity in the SELEX Judgment, European Law Reporter 2009, p.422-427.

³⁰ CJUE, Hotărâre din 26.03.2009, cauza C-113/07 P Selex Sistemi Integrati/Comisia, par.80.

³¹ Potvin-Solis, Laurence: Pour une conception communautaire cohérente de la puissance publique. L'arrêt de la CJCE du 26 mars 2009, SELEX Sistemi Integrati SPA c./Commission et Eurocontrol, aff. C-113/07 P, Revue du marché commun et de l'Union européenne 2009, p.464-471.

de normalizare tehnică încredințată **Eurocontrol** de părțile contractante în cadrul unei cooperări între state, vizând menținerea și dezvoltarea siguranței navigației aeriene, astfel încât **are legătură cu exercitarea unor prerogative de autoritate publică**.³²

În cauza C-343/95 **Diego Cali și Figli contra Servizi Ecologici del Porto di Genova**³³, Curtea a reținut că SEPG desfășura o activitate de supraveghere anti-poluare, ca urmare a unei concesiuni exclusive acordate de o autoritate publică. Curtea a arătat că, în ceea ce privește aplicarea regulilor de concurență din Tratat, o distincție trebuie făcută între situația în care statul acționează în virtutea autorității sale oficiale și aceea în care desfășoară activități de natură industrială sau comercială prin oferirea de bunuri sau servicii pe piață.³⁴ Sub acest aspect, nu are relevanță dacă statul acționează direct prin intermediul unui organ parte a administrației de stat sau prin intermediul unui organ căruia i-a oferit drepturi exclusive.³⁵ Pentru a face această distincție, trebuie luată în considerare natura activităților desfășurate de întreprinderea publică sau organ căruia statul i-a oferit drepturi exclusive. Curtea a stabilit că supravegherea anti-poluare pentru care SEPG era răspunzătoare în portul petrolier din Geno este o sarcină de interes public – parte a funcțiilor esențiale ale statului în ceea ce privește protecția mediului în zonele maritime. O astfel de supraveghere este legată, prin natura, scopul și regulile al căror subiect este **cu exercitarea puterilor referitoare la protejarea mediului**, care sunt în mod tipic acelea ale unei autorități publice. Nu este de natură economică, astfel încât să justifice aplicarea regulilor de concurență din Tratat.³⁶ Perceperea unui tarif de către SEPG pentru supravegherea anti-poluare preventivă este o parte integrală a activității sale de supraveghere în zona maritimă a portului și nu poate afecta statutul juridic al acestei activități.³⁷ Mai mult, tarifele percepute de SEPG erau aprobate de autoritățile publice.

În lumina acestor considerații, Curtea a răspuns că art.86 din Tratat trebuie interpretat ca nefiind aplicabil

³² Idot, Laurence: Champ d'application des règles, Europe 2009 Mai Comm. n° 198, p.23-25.

³³ CEJ, hotărârea din 18 martie 1997, cauza C-343/95 Diego Cali și Figli contra Servizi Ecologici del Porto di Genova, 1997 I-01547, par.14-24.

³⁴ CEJ, Hotărârea din 16 iunie 1987, cauza 118/85 Comisia contra Italia [1987] ECR 2599, par. 7.

³⁵ CEJ, Hotărârea din 16 iunie 1987, cauza 118/85 Comisia contra Italia [1987] ECR 2599, par. 8.

³⁶ Hotărârea Curții din 19 ianuarie 1994, cauza C-364/92, SAT Fluggesellschaft contra Eurocontrol [1994] ECR I-43, par. 30.

³⁷ Hotărârea Curții din 19 ianuarie 1994, cauza C-364/92 SAT Fluggesellschaft contra Eurocontrol [1994] ECR I-43, par. 28.

supravegherii anti-poluare cu care un organism de drept privat a fost însărcinat de către autoritățile portuare petroliere ale unui stat membru, chiar dacă utilizatorul portului trebuie să plătească un tarif pentru finanțarea acestei activități.³⁸

c) Asociație fără scop lucrativ

Cauza C49/07, **Motosykletistiki Omospondia Ellados NPID (MOTOE)**³⁹, aduce precizări importante în definirea noțiunii de întreprindere, în ceea ce privește posibilitatea ca o asociație fără scop lucrativ să fie considerată întreprindere din punctul de vedere al dreptului european al concurenței.

În acest sens, Curtea a reținut că o persoană juridică ale cărei activități constau în a organiza competiții sportive și în a încheia în acest context contracte de sponsorizare, de publicitate și de asigurare, destinate să exploateze din punct de vedere comercial aceste competiții, și care **constituie pentru această entitate o sursă de venituri** trebuie calificată drept întreprindere în sensul dreptului comunitar al concurenței. Împrejurarea că o activitate economică are o legătură cu sportul nu împiedică aplicarea normelor tratatului, printre care cele care reglementează dreptul concurenței.⁴⁰

În opinia Curții, această concluzie nu este repusă în discuție de faptul că entitatea dispune de competența de a emite un aviz conform cu privire la cererile de autorizare prezentate autorităților publice în vederea organizării competițiilor, întrucât trebuie să se facă distincție între participarea respectivei entități la procesul decizional al acestor autorități și activitățile economice pe care aceasta le exercită, precum organizarea și exploatarea comercială a competițiilor. Nici împrejurarea că aceasta nu urmărește un scop lucrativ, în condițiile în care oferta sa de bunuri și de servicii se află în concurență cu aceea a altor operatori, nu se opune

³⁸ Bonassies, Pierre: Le droit maritime français 1997 p.539-541.

³⁹ CJUE, Hotărâre din 1 iulie 2008, 1998 I-03851, pentru comentariul cauzei a se vedea E, Broussy; F. Donnât; C. Lambert: Chronique de jurisprudence communautaire. Droit de la concurrence - Abus de position dominante, L'actualité juridique; droit administratif 2008, p.1538-1539; L. Idot, Application des règles à l'organisation de compétitions sportives, Europe 2008 Août-Septembre Comm. n° 276, p.28-29 A-L.Sibony: Chroniques. Pratiques unilatérales, Concurrences: revue des droits de la concurrence 2008, n° 4 p.87-89; J. Zylberstein, Gazette du Palais 2009, n° 81-83 I Jur. p.22-24; F. Chaltiel; C. J. Berr; S. Francq; C. Prieto: Chronique de jurisprudence du Tribunal et de la Cour de justice des Communautés européennes. Concurrence, Journal du droit international 2009, p.693-694; J. Philippe; M. Trabucchi, Jurisprudence de la Cour de justice des Communautés européennes, Gazette du Palais 2009 n° 315-318 I Jur. p.21-22.

⁴⁰ Idot, Laurence: Application des règles à l'organisation de compétitions sportives, Europe 2008 Août-Septembre Comm. n° 276, p.28-29.

acestei concluzii. În această privință, **asociații fără scop lucrativ, care oferă bunuri sau servicii pe o anumită piață, pot să se afle reciproc în poziție de concurență.** Astfel, succesul sau supraviețuirea economică a unor astfel de asociații depinde, pe termen lung, de capacitatea acestora de a impune, pe piața respectivă, prestațiile pe care le oferă în detrimentul celor pe care le propun ceilalți operatori.⁴¹

4. Teoria unității economice

Potrivit art.5 alin.(4) din Legea Republicii Moldova nr.183/2012: „Acordurile încheiate între întreprinderile dependente nu se califică drept acorduri anticoncurențiale”.

Acest text este aplicarea a ceea ce, la nivel european, este expresia așa-numitei **teorii a unității economice.**

Evoluția jurisprudenței europene cu privire la noțiunea de întreprindere în dreptul concurenței a condus la dezvoltarea acestei teorii în cazul agenților economici între care există legături foarte strânse.

Astfel, în cazul unui acord între o societate și filiala sa, chiar dacă formal acestea sunt entități cu personalitate juridică distinctă, unitatea de comportament poate exclude aplicabilitatea art. 101 TFUE, ele fiind considerate un singur agent economic.⁴² Acesta este și cazul grupurilor de agenți economici în cadrul cărora unul dintre aceștia deține controlul asupra celorlalți, ceea ce face ca grupul să acționeze ca un singur agent, fără a fi vorba de o înțelegere sau practică concertată. Cu toate acestea, practica anticoncurențială a grupului respectiv poate intra sub incidența art. 102 TFUE, dacă sunt întrunite condițiile abuzului de poziție dominantă.

În cauza 15/74 *Centrafarm contra Sterling Drug*⁴³, Curtea a statuat că art.85 nu este aplicabil acordurilor sau practicilor concertate între întreprinderi aparținând aceluiași concern și având statut de societate mamă și filială, dacă întreprinderile formează o unitate economică în cadrul căreia filiala nu are nicio libertate reală de a-și determina conduita pe piață

și dacă acordurile sau practicile concertate privesc mai degrabă distribuirea internă a sarcinilor între întreprinderi.

Teoria unității economice a fost reluată în cauza T-102/92, *Viho contra Comisia*, Curtea precizând că discriminarea la care se referă lit.d a art.85 trebuie să fie rezultatul unui acord între întreprinderi distincte și autonome din punct de vedere economic, iar nu al unui comportament unilateral al unei singure întreprinderi.

În cauza C97/08 P, *Akzo Nobel NV*⁴⁴, recurențele erau cinci societăți care aparțin grupului Akzo Nobel și fac parte din producătorii de clorură de colină. Pe perioada acoperită de investigația Comisiei, Akzo Nobel, societatea-mamă a grupului deținea direct sau indirect 100 % din capitalul celorlalte recurente. Astfel, aceasta deținea 100 % din capitalul filialelor sale Akzo Nobel Nederland și Akzo Nobel Chemicals International. Akzo Nobel Nederland era proprietară a 100 % din capitalul filialei sale Akzo Nobel Chemicals, care deținea ea însăși întregul capital al Akzo Nobel Functional Chemicals.

Cauza a oferit Curții prilejul de a face o sinteză a jurisprudenței Curții cu privire la conceptul de unitate economică.⁴⁵

În acest sens, Curtea a arătat că comportamentul unei filiale poate fi imputat societății-mamă atunci când, deși are personalitate juridică distinctă, această filială nu își stabilește în mod autonom comportamentul pe piață, ci aplică, în esență, instrucțiunile care îi sunt date de societatea-mamă, ținând seama în special de legăturile economice, organizatorice și juridice care unesc aceste două entități juridice. Situația se prezintă astfel deoarece, într-un asemenea caz, societatea-mamă și filiala sa fac parte din aceeași unitate economică și, prin urmare, formează o singură întreprindere, ceea ce permite Comisiei să adreseze o decizie prin care să aplice amenzi societății-mamă, fără să fie necesară stabilirea implicării personale a acesteia din urmă în cadrul încălcării.⁴⁶

⁴¹ Punctele 22, 23 și 26-28.

⁴² Pentru o opinie critică asupra acestei teorii a se vedea C. Townley, *The Concept of an „Undertaking”: The Boundaries of the Corporation- a discussion of agency, employees and subsidiaries*, disponibil la adresa http://www.academia.edu/235333/The_Concept_of_an_Undertaking_The_Boundaries_of_the_Corporation_-_a_discussion_of_agency_employees_and_subsidaries.

⁴³ Hotărârea Curții din data de 31 octombrie 1974, *Centrafarm BV și Adriaan de Peijper împotriva Sterling Drug Inc.*, Cerere având ca obiect pronunțarea unei hotărâri preliminare: Hoge Raad - Țările de Jos., culegerea de jurisprudență a Curții Europene a Justiției 1974, pag. 1147.

⁴⁴ Pentru un comentariu al cauzei a se vedea L.Idot, *Groupe de sociétés et responsabilité personnelle*, Europe 2009 Novembre Comm. n° 427 p.35-36 - Galante, R.: *La jurisprudence de la Cour de justice et du Tribunal de première instance. Chronique des arrêts. Arrêt “Akzo Nobel NV c/ Commission”*, Revue du droit de l'Union européenne 2009 n° 3 p.559-565 și M.Debroux, *Chroniques. Ententes, Concurrences: revue des droits de la concurrence 2009 n° 4 p.93-94* - Einhaus, Stefan: *Parent Liability: Collective Responsibility Returns*, European Law Reporter 2009, p.374-382.

⁴⁵ Idot, Laurence: *Groupe de sociétés et responsabilité personnelle*, Europe 2009 Novembre Comm. n° 427, p.35-36.

⁴⁶ Par.53-59 din hotărârea sus-citată.

Curtea a precizat că noțiunea de întreprindere, plasată în acest context, trebuie să fie înțeleasă în sensul că desemnează o unitate economică, chiar dacă, din punct de vedere juridic, această unitate economică este constituită din mai multe persoane fizice sau juridice⁴⁷. În cazul în care o astfel de entitate economică încalcă normele privind concurența, răspunderea pentru această încălcare revine entității respective, potrivit principiului răspunderii personale⁴⁸. Curtea a reamintit că, dintr-o jurisprudență constantă rezultă că un comportament al unei filiale poate fi imputat societății-mamă în special atunci când, deși are personalitate juridică distinctă, această filială nu își decide în mod autonom comportamentul pe piață, ci aplică în esență instrucțiunile care îi sunt date de societatea-mamă⁴⁹, având în vedere, mai ales, legăturile organizatorice, economice și juridice care unesc cele două entități juridice⁵⁰. Întrădevăr, aceasta este situația, deoarece într-un asemenea caz societatea-mamă și filiala sa fac parte din aceeași unitate economică și, prin urmare, formează o singură întreprindere. Astfel, faptul că o societate-mamă și filiala sa constituie o singură întreprindere, în sensul articolului 81 CE (actualul art.101 TFUE), permite Comisiei să adreseze o decizie care să se aplice amenzii societății-mamă, fără să fie necesară stabilirea implicării personale a acesteia din urmă în cadrul încălcării.

În **situația în care societatea-mamă deține 100 % din capitalul filialei** sale care a săvârșit o încălcare a normelor comunitare de concurență, există o prezumție relativă de influențare a comportamentului filialei. În acest caz particular⁵¹, pe de o parte, această societate-mamă poate exercita o influență decisivă asupra comportamentului acestei filiale și, pe de altă parte, există o prezumție relativă potrivit căreia respectiva societate-mamă exercită în mod efectiv o influență decisivă asupra

comportamentului filialei sale.⁵² În aceste condiții, este suficient să dovedească de către Comisie că întregul capital al unei filiale este deținut de societatea sa mamă pentru a prezuma că aceasta din urmă exercită o influență decisivă asupra politicii comerciale a acestei filiale⁵³. Prin urmare, Comisia va fi în măsură să considere societatea-mamă răspunzătoare în solidar pentru plata amenzii aplicate filialei sale, cu excepția cazului în care această societate-mamă, căreia îi revine obligația de a răsturna această prezumție, nu prezintă elemente de probă suficiente de natură să demonstreze că filiala sa se comportă în mod autonom pe piață. Comportamentul filialei pe piață nu poate constitui singurul element care permite angajarea răspunderii societății-mamă, ci este numai unul dintre semnele existenței unei unități economice. Pentru a stabili dacă o filială își stabilește în mod autonom comportamentul pe piață, trebuie să se ia în considerare ansamblul elementelor relevante referitoare la legăturile economice, organizatorice și juridice care unesc această filială cu societatea-mamă, legături care pot varia în funcție de fiecare caz în parte și, în consecință, nu pot face obiectul unei enumerări exhaustive. Dreptul european al concurenței se întemeiază pe principiul răspunderii personale a entității economice care a săvârșit încălcarea. Or, dacă o societate-mamă face parte dintr-o unitate economică care poate fi constituită din mai multe persoane juridice, se consideră că această societate-mamă răspunde în solidar cu celelalte persoane juridice care constituie această unitate pentru încălcările dreptului concurenței. Astfel, chiar dacă societatea-mamă nu participă direct la încălcare, într-o astfel de ipoteză, aceasta exercită o influență decisivă asupra filialelor care au participat la încălcarea respectivă. De aici rezultă că, în acest context, **răspunderea societății-mamă nu poate fi considerată o răspundere independentă de culpă**. Definiția dată conceptului de „întreprindere” prin prisma teoriei unității economice are multiple consecințe asupra aplicării regulilor de concurență, respectiv a modului în care este calculată cifra de afaceri, cota de piață pentru aplicarea art.102 TFUE⁵⁴ sau pentru aplicarea *regulilor*

⁴⁷ Hotărârea din 14 decembrie 2006, Confederación Española de Empresarios de Estaciones de Servicio, C217/05, Rec., p. I11987, punctul 40.

⁴⁸ A se vedea în acest sens Hotărârea din 8 iulie 1999, Comisia/Anic Participazioni, C49/92 P, Rec., p. I4125, punctul 145, Hotărârea din 16 noiembrie 2000, Cascades/Comisia, C279/98 P, Rec., p. I9693, punctul 78, precum și Hotărârea din 11 decembrie 2007, ETI și alții, C280/06, Rep., p. I10893, punctul 39.

⁴⁹ A se vedea în acest sens Hotărârea Imperial Chemical Industries/Comisia, citată anterior, punctele 132 și 133, Hotărârea Geigy/Comisia, citată anterior, punctul 44, Hotărârea din 21 februarie 1973, Europemballage și Continental Can/Comisia, 6/72, Rec., p. 215, punctul 15, precum și Hotărârea Stora, punctul 26.

⁵⁰ A se vedea, prin analogie, Hotărârea Dansk Rørindustri și alții/Comisia, punctul 117, precum și Hotărârea ETI și alții, citată anterior, punctul 49.

⁵¹ A se vedea în acest sens Hotărârea Imperial Chemical Industries/Comisia, citată anterior, punctele 136 și 137.

⁵² A se vedea în acest sens Hotărârile AEGTelefunken/Comisia, citată anterior, punctul 50, și Stora, punctul 29.

⁵³ Par.60-64 din cauza Akzo.

⁵⁴ Comunicarea Comisiei — Orientări privind prioritățile Comisiei în aplicarea articolului 82 din Tratatul CE la practicile de excludere abuzivă ale întreprinderilor dominante (2009/C 45/02), J.Of. C 045, 24/02/2009, p. 0007 - 0020.

*de minimis*⁵⁵, precum și pentru calcularea și imputarea amenzilor.⁵⁶ Dacă în cele de mai sus explicam că dreptul european al concurenței vizează activitatea “întreprinderilor”, noțiune economică fără un statut juridic bine definit, tot la fel de adevărat este că, vorbind despre sancțiuni, ele nu se pot aplica decât persoanelor, fizice sau juridice. Prin urmare, decizia Comisiei nu se va aplica “întreprinderilor”, ci persoanelor responsabile de încălcare, adică unor entități cu personalitate juridică.⁵⁷ Din această perspectivă, faptul că societatea-mamă răspunde pentru încălcarea de către o filială sau un alt dezmembrământ a regulilor de concurență devine importantă nu doar din perspectiva solvabilității în vederea plății amenzii, ci și sub aspectul cuantumului însuși al amenzii, care poate crește substanțial având în vedere că acesta se va raporta la criteriul cum ar fi cifra de afaceri, cota de piață etc.⁵⁸

5. Principiul continuității economice

O altă problemă pe care o ridică noțiunea de întreprindere este legată de situația modificării identității întreprinderilor în urma restructurărilor, a cesiunilor sau a altor schimbări juridice sau organizaționale, mai ales în situația încălcărilor care acoperă o perioadă foarte lungă de timp.

Curtea a arătat că, “dacă nu ar fi prevăzută nicio altă posibilitate de aplicare a sancțiunii unei alte entități decât cea care a săvârșit încălcarea, întreprinderile ar putea eluda sancțiunile prin simplul fapt al modificării identității lor în urma restructurărilor, a cesiunilor sau a altor schimbări juridice, sau organizaționale. Ar fi astfel compromis obiectivul de a reprima comportamentele contrare normelor de concurență și de a preveni repetarea acestora prin intermediul unor sancțiuni dissuasive.”⁵⁹ Prin urmare, Curtea a apreciat că, atunci când o

entitate care a săvârșit o încălcare a normelor de concurență face obiectul unei modificări juridice sau organizaționale, această modificare nu are neapărat ca efect crearea unei noi întreprinderi exonerate de răspunderea pentru comportamentele contrare normelor de concurență ale entității precedente în cazul în care, din punct de vedere economic, există o identitate între cele două entități.⁶⁰ Potrivit acestei jurisprudențe, forma juridică a entității care a săvârșit o încălcare și, respectiv, cea a succesului său sunt fără relevanță. Aplicarea sancțiunii pentru încălcare acestui succesori nu poate fi, așadar, exclusă din simplul motiv că, la fel ca în acțiunile principale, acesta are un alt statut juridic și operează în alt mod decât entitatea al cărei succesori este.⁶¹ Cauza T161/05 **Hoechst GmbH**⁶² este reprezentativă pentru jurisprudența Curții cu privire la problema răspunderii pentru încălcarea normelor europene de concurență în situația modificării identității întreprinderilor în urma restructurărilor, a cesiunilor sau a altor schimbări juridice sau organizaționale.⁶³ Potențialul conflict între principiul răspunderii personale care guvernează răspunderea în materia dreptului concurenței și criteriul continuității economice este rezolvat de această cauză în favoarea celui dintâi.

În această cauză, Curtea a arătat că revine, în principiu, persoanei fizice sau juridice care conducea întreprinderea vizată la momentul comiterii încălcării normelor comunitare de concurență să aibă răspunderea pentru aceasta, chiar dacă, la momentul adoptării deciziei de constatare a încălcării, desfășurarea activității întreprinderii a fost plasată sub răspunderea unei alte persoane.⁶⁴ În scopul aplicării eficiente a normelor de

⁵⁵ Comunicarea Comisiei privind acordurile de importanță minoră care nu restrâng în mod semnificativ concurența în sensul articolului 81 alineatul (1) din Tratatul de instituire a Comunității Europene (de minimis) (2001/C 368/07), J.Of. C 368, 22/12/2001, p. 0013 - 0015.

⁵⁶ Orientări privind calcularea amenzilor aplicate în temeiul articolului 23 alineatul (2) litera (a) din Regulamentul (CE) nr. 1/2003 (2006/C 210/02), J. Of. C 210, 01/09/2006, p. 0002 - 0005.

⁵⁷ TPICE, 20 april 1999, aff. jointes T-305/94, T-306/94, T-307/94, T-313/94, T- 314/94, T-315/94, T-316/94, T-318/94, T-325/94, T-328/94, T-329/94 et T-335/94, (PVC), Rec. p. II-00931, point 978.

⁵⁸ Michel Debroux, Sanctioning cartels under EC law: Definition and consequences of group liability, Concurrences N° 1-2008, n°15215, pp. 42-51.

⁵⁹ A se vedea în acest sens Hotărârea din 15 iulie 1970, ACF Chemiefarma/Comisia, 41/69, Rec., p. 661, punctul 173, Hotărârea din 29 iunie 2006, Showa Denko/Comisia, C289/04 P, Rec., p. I5859, punctul 61, precum și Hotărârea din 7 iunie 2007, Britannia Alloys & Chemicals/Comisia, C76/06 P, Rep., p. I4405, punctul 22.

⁶⁰ A se vedea în acest sens Hotărârea din 28 martie 1984, Compagnie royale asturienne des mines și Rhein zinc/Comisia, 29/83 și 30/83, Rec., p. 1679, punctul 9, precum și Hotărârea Aalborg Portland și alții/Comisia, citată anterior, punctul 59

⁶¹ C280/06, Autorità Garante della Concorrenza e del Mercato împotriva Ente tabacchi italiani – ETI SpA ș.a. par.43

⁶² Pentru un comentariu al cauzei a se vedea L. Idot, Entente horizontale, Europe 2009 Novembre Comm. n° 426 p.34-35 ; C.Sarrazin, Chroniques. Ententes, Concurrences : revue des droits de la concurrence 2009 n° 4, p.95-96.

⁶³ În speță, Hoechst fabrica AMCA prin intermediul unității chimice până la 30 mai 1997. Această unitate, precum și altele, a fost transferate către Virteon, o filială a Hoechst deținută 100 % de aceasta din urmă, la 30 mai 1997. La 30 iunie 1997, prin vânzarea totalității acțiunilor întreprinderii Virteon, Hoechst a cesionat ansamblul activităților sale din sectorul AMCA întreprinderii Clariant AG.

⁶⁴ Hotărârea Curții din 16 noiembrie 2000, Stora Kopparbergs Bergslags/Comisia, C286/98 P, Rec., p. I9925, punctul 37, și Hotărârea Curții Cascades/Comisia, C279/98 P, Rec., p. 9693, punctul 78, Hotărârea Tribunalului din 20 martie 2002, HFB și alții/Comisia, T9/99, Rec., p. II1487, punctul 103.

concurență, poate fi totuși necesară imputarea în mod excepțional a unei înțelegeri noului operator, iar nu operatorului inițial al întreprinderii implicate, în ipoteza în care noul operator poate fi întradevăr considerat succesori al operatorului inițial, ceea ce înseamnă că acesta exploatează în continuare întreprinderea care a participat la înțelegere.⁶⁵ Astfel, dacă nu ar fi prevăzută nicio altă posibilitate de aplicare a sancțiunii unei alte entități decât cea care a săvârșit încălcarea, întreprinderile ar putea eluda sancțiunile prin simplul fapt al modificării identității lor în urma restructurărilor, a cesiunilor sau a altor schimbări juridice sau organizaționale.⁶⁶ **Criteriul continuității economice** nu se aplică decât în cazul în care **persoana juridică ce are răspunderea pentru exploatarea întreprinderii ar fi încetat să existe**, din punct de vedere juridic, după comiterea încălcării⁶⁷ sau în cazul restructurărilor interne ale unei întreprinderi, atunci când operatorul inițial nu încetează în mod necesar să existe din punct de vedere juridic, însă nu mai exercită o activitate economică pe piața relevantă, și cu luarea în considerare a legăturilor structurale dintre operatorul inițial și noul operator al întreprinderii.⁶⁸ Curtea a statuat că **principiul răspunderii personale nu poate fi repus în discuție prin invocarea principiului continuității economice** în cazurile în care o întreprindere implicată într-o înțelegere a cesionat o parte din activitățile sale unui terț independent și nu există legături structurale între fostul operator și noul operator.⁶⁹ Imputarea către noul operator a unei încălcări comise de un fost operator este o posibilitate recunoscută Comisiei în anumite împrejurări, iar nu o obligație, în special în cazurile în care operatorul inițial, autor al încălcării, continuă să existe din punct de vedere juridic și economic. În cauza C280/06, Autoritățile Garante della Concorrenza e del Mercato împotriva Ente tabacchi italiani – ETI SpA ș.a., Curtea a explicat în mod cuprinzător con-

ținutul acestui principiu, răspunzând unei întrebări preliminare trimise de Consiglio di Stato (Italia).⁷⁰ În această cauză, Curtea a statuat că: “articolul 81 CE și următoarele trebuie interpretate în sensul că, în cazul unor entități care depind de aceeași autoritate publică, atunci când un comportament care constituie o singură încălcare a normelor de concurență a fost pus în aplicare de o entitate și apoi continuat până la încetarea sa de o altă entitate, succesoare a celei dintâi, care nu a încetat să existe, această a doua entitate poate fi sancționată pentru întreaga încălcare, dacă se stabilește că aceste două entități au fost sub tutela respectivei autorități”.⁷¹ Mai mult, Curtea a apreciat că: “Este de asemenea lipsită de relevanță împrejurarea că un transfer de activități este hotărât nu de către particulari, ci de legiuitor, în perspectiva unei privatizări. Întradevăr, măsurile de restructurare sau de reorganizare a unei întreprinderi adoptate de autoritățile unui stat membru nu pot avea în mod legal drept consecință compromiterea efectului util al dreptului comunitar al concurenței.”

6. Concluzii

Noțiunea de întreprindere în dreptul concurenței are multiple fațete, fiind un instrument al ordinii concurențiale.⁷²

Definirea acestui concept prin prisma jurisprudenței CJUE reflectă în egală măsură tendințele politicii europene de concurență. Liberalizarea pieței, chiar și în sectoare de interes sau utilitate publică, presupune cu necesitate aplicarea regulilor de concurență și conduce la interpretarea extensivă a noțiunii de întreprindere.

Dezvoltarea jurisprudențială a noțiunii de întreprindere se reflectă și în deciziile autorităților naționale de concurență, fie că este vorba despre Consiliul Concurenței din România, fie că este vorba despre Consiliul Concurenței din Republica Moldova, conducând la aplicarea regulilor de concurență în cele mai diverse domenii, de la cluburi de fotbal⁷³ până la executori judecătorești.⁷⁴

⁶⁵ As e vedea în acest sens Concluziile avocatului general Kokott în cauza în care sa pronunțat Hotărârea ETI și alții, citată anterior, punctele 75 și 76.

⁶⁶ A se vedea în acest sens Hotărârea ETI și alții, citată anterior, punctul 41.

⁶⁷ Hotărârea Comisia/Anic Partecipazioni, citată anterior, punctul 145, și Hotărârea HFB și alții/Comisia, citată anterior, punctul 104.

⁶⁸ A se vedea în acest sens Hotărârea Curții din 7 ianuarie 2004, Aalborg Portland și alții/Comisia, C204/00 P, C205/00 P, C211/00 P, C213/00 P, C217/00 P și C219/00 P, Rec., p. I123, punctul 359, și Hotărârea ETI și alții, citată anterior, punctul 41.

⁶⁹ Sarrazin, Cyril: La Cour fait prévaloir l'effet utile du droit communautaire de la concurrence dans l'application du principe de la responsabilité personnelle, Concurrences : revue des droits de la concurrence 2008 n° 1, p.105-106.

⁷⁰ Idot, Laurence: Imputabilité de l'infraction dans un groupe étatique, Europe 2008 Février Comm. n° 59, p.27-28.

⁷¹ Arcelin, Linda: Bien mal acquis ne profite jamais?, Revue Lamy de la Concurrence : droit, économie, régulation 2008 n° 14 p.33

⁷² L. Idot, The concept of undertaking in competition law, E-concurrence, no.1/2004.

⁷³ A se vedea Decizia nr.13/2011 de acceptare a angajamentelor asumate de Federația Română de Fotbal și Liga Profesionistă de Fotbal în cadrul investigației declanșate prin Ordinul nr. 119/2009 emis de Președintele Consiliului Concurenței, disponibilă pe www.consiliulconcurentei.ro

⁷⁴ Comunicat de presă din 30.09.2012, www.consiliulconcurentei.ro.